

ВОДНІ ЕЛЕМЕНТИ ЛАНДШАФТУ ЗАПОВІДНИХ ШТУЧНО СТВОРЕНИХ ПАРКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

На Українському Поліссі вода у штучно створених заповідних парках XVIII – XX ст. відіграє важливу роль. Водойми та водні пристрої виявлено у 31 парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва, двох комплексних пам'ятках природи, зоопарку другої половини XVIII – XX ст., що становить 64,2 % від загальної кількості досліджених заповідних штучно створених парків. Виявлено шість принципів розташування садових композицій з водними елементами ландшафту: однолицевий (одинадцять парків), дволикий (два парки), острівний (два парки), комбінований (річка та озеро, річка та ставок, річка та фонтан) (п'ять парків), природна водойма (став) (один парк), штучно створені водойми (тринадцять парків, у двох з яких водойми не збереглися). Із 27 заповідних історичних парків, 62,3 % створювались вздовж берегів річок. У 11 парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва, двох комплексних пам'ятках природи та зоопарку влаштовано штучні ставки овальної, прямокутної округлої, витягнутої, трикутної та п-подібної форм. У чотирьох штучно створених водоймах заповідних парків влаштовано острови, два з яких ексцентричні, у глибині насаджень парків, та два на відкритих водних ландшафтах ставків, до яких був доступ через місток. У п'яти заповідних парках було влаштовано фонтани, у двох вони не збереглися донині. Залежно від поверхневого стоку, що їх живить, поширені проточні водойми (річки та ставки на річках), що становить 76,5 %, менш поширені (29,4 %) безточні водойми (ставки-копанки). У пейзажах водойм представлено три типи насаджень: суцільні берегові масиви, куліси або групи, галявини або відкриті ділянки. На високих берегах річок у масивах зростають: *Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Fraxinus excelsior* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth. Уздовж берегів водойм, що не мають різкого перепаду висот, зростають як куліси або у чистих та мішаних групах: *Salix alba* L., *Salix caprea* L., *Salix babylonica* L., *Populus nigra* L., *Aesculus hippocastanum* L. Водойми та водні пристрої штучно створених заповідних парків потребують часткового відновлення (очищення) та подальшої охорони, для збереження культурної спадщини та цінних водних ландшафтів для майбутніх поколінь.

Ключові слова: водні об'єкти; водні елементи; водний ландшафт; насадження; парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Вступ / Introduction

Важливість водного ландшафту простежується упродовж багатьох століть. Млини, колодязі, рови, ставки та водосховища безпосередньо формували ландшафт, утворюючи собою видимі лінії опосередковано, навколо сільськогосподарських угідь та деяких населених пунктів. У міських умовах архітектура води має формальну якість та велике значення для ідентичності місця [17]. Вода, як основний природний компонент урбанізованих просторів, займає особливе місце через унікальні якості [19]. Водний елемент використовувався як характерний естетичний фактор [10], який є одним із важливих елементів паркової композиції [1, 9].

У садах Ренесансу головним водним елементом були фонтани. На складному рельєфі саду часто створювали складні динамічні водні системи, які були основними композиціями саду. Вони склались із трьох груп елементів (перша – басейни, каскади, водоспади, великі вази з водою, з яких бере початок водна система; друга – форми на схилах: вузькі канали, низка водних каскадів (Catena d'aqua), каскади-поручні); третя – плос-

кі форми: переважно басейни з фонтаном. Були також статичні системи у вигляді прямокутних ставків із гладкою водною поверхнею, зазвичай розташовувались поблизу палаців [11].

Водні елементи (басейни, фонтани, каскади) були важливою складовою і в садах бароко, їх влаштовували у головних, відкритих частинах саду та у невеликих садових кімнатах. У садах бароко, на відміну від садів Ренесансу, басейни і фонтани вирізнялися великими масштабами і розмірами, мали тенденцію до горизонтально-плоских композицій, переважали фонтани над каскадами. Басейни мали прості геометричні форми, що оздоблені фонтанами. Фонтани були більш плоскі і багатоярусні. Каскади були невисокі, залежно від перепадів висоти на місцевості [11].

У садах другої половини XIX – початку XX ст. поширеними водними елементами садів були ставки (іноді мали символічне значення), ставки-садки (для риби), каскади ставків, ставки-стариці, дамби на невеликих річках, фонтани. Фонтани влаштовували біля будинків, серед квітників, на островах і безпосередньо на водній

Інформація про автора:

Дзиба Анжела Андріївна, канд. с.-г. наук, доцент, кафедра ландшафтно-архітектурної та фітодизайну.

Email: orhideya_onycidium@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-4422-288X>

Цитування за ДСТУ: Дзиба А. А. Водні елементи ландшафту заповідних штучно створених парків Українського Полісся. Науковий вісник НЛТУ України. 2022, т. 32, № 5. С. 19–27.

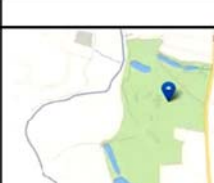
Citation APA: Dzyba, A. A. (2022). Water elements of the landscape in protected man-made parks of the Ukrainian Polissya. *Scientific Bulletin of UNFU*, 32(5), 19–27. <https://doi.org/10.36930/40320503>

поверхні ставків. Їхня кількість, форми, характер застосування відрізнялись від водних елементів Франції та Англії [15].

В Україні у XVIII – на початку XX ст. природні чинники (природні водойми: річки і озера, рельєф, рослинність, ґрунти) впливали на розміщення резидентських та садибно-паркових утворень відносно просторової орієнтації щодо сторін світу [13]. Кращі паркові пейзажі були орієнтовані у бік водної поверхні. Як відомо, основу об'ємно-просторової структури пейзажних парків становлять насадження. Внаслідок цього, а також з

урахуванням попередніх досліджень за цією тематикою вітчизняних науковців таких, як І. О. Косаревський [8, 9], Л. І. Рубцов [20], Ю. О. Кліменко [7], З. А. Николаєвська [16] та багато інших, які в своїх дослідженнях розглянули проблему впливу природних умов на утворення водойм, їх роль в архітектурно-планувальній будові парку, роль зелених насаджень у створенні композицій біля водойм та інші питання, було визначено методи відновлення пейзажів біля водойм з врахуванням специфіки деградації типів насаджень для конкретного паркового ландшафту.

Табл. 1. Принципи садових композицій з водними елементами ландшафту у ППСІМ, КПП, ЗП другої половини XVIII–XX ст. Українського Полісся / Guidelines for garden composition with water features in the landscapes of PMLAs, CMNs, and Zoos created in the second half of the 18th – 20th centuries in the Ukrainian Polissya

Водний елемент ландшафту	Річка	 однолицевий	 Любешівський	 Лизогубівський	 Тучинський	 Кочубеївський	
			 Парк імені Кутузова	 Вільхівський	 Олександрійський	 Словянський	
			 Городницький	 Парк ім. Ю.Гагаріна			
			 Городоцький	 Здоров'я			
			 Івницький	 Коростишівський	 Полонський	 Високівський	
	Річка+озеро або ставок+фонтан	 комбінований					
	Став, озеро	 природна водойма	 Барак				
		 штучно створена водойма	 Зіренський	 Парк імені Миклухо-Маклая	 Воздвиженський	 Міський сад	

Примітка: ППСІМ – парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва / PMGPA – parks-monuments of garden and park art; КПП – комплексна пам'ятка природи / CMN – complex monument of nature; ЗП – зоологічний парк / ZP – zoological park.

Залишається відкритим питання щодо водних елементів ландшафту у штучно створених парках на заповідних територіях Українського Полісся. Наразі є актуальним проведення комплексного дослідження на таких територіях та виявлення особливостей їхнього розташування та застосування.

Об'єкт дослідження – водні елементи парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, пам'яток природи, зоопарку Українського Полісся.

Предмет дослідження – принципи садових композицій заповідних парків другої половини XVIII – XX ст. Українського Полісся з водними елементами, репрезентативність водойм залежно від поверхневого стоку, що їх живить, представленість типів насаджень у пейзажах водойм.

Мета роботи – виявити та систематизувати водойми та водні пристрої у штучно створених заповідних парках Українського Полісся. Проаналізувати водойми залежно від поверхневого стоку та типи насаджень біля водойм.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі основні завдання дослідження: у заповідних штучно створених парках Українського Полісся провести інвентаризацію водойм і водних пристроїв, систематизувати їх відповідно до принципів садових композицій з водними елементами ландшафту; виокремити та згрупувати водойми залежно від поверхневого стоку, що їх живить; виявити та проаналізувати типи насаджень у пейзажах водойм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Казьмирчук і Мех [6] відзначають, що одним із найпоширеніших напрямів масткової культури України є мистецтвознавчий напрям, проведено дослідження щодо форм і композицій парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, принципів садово-паркового будівництва. Казімірова (2006) проаналізувала характерні особливості садово-паркового мистецтва Волино-Поділля в історико-краєзнавчому, архітектурному, ботанічному аспектах [5]. Також розглядала водні поверхні (річки, ставки, джерела, струмки, фонтани), що вплинули на формування пейзажів у старовинних парках Хмельницької області. Маланюк (2007) дослідила еволюцію садибно-паркового будівництва на Київщині кінця XVIII – початку XX ст., а також визначила архітектурно-композиційні закономірності побудови штучно створених об'єктів [13]. Вона проаналізувала водойми за характером примикання до резиденції; виділено водойми, які розташовуються на головній і другорядних компози-

ційних осях. Ричков і Лушнікова (2015), дослідивши на Волині ландшафтні композиції XIX ст., створені садівником Діонісі Міклером (Denis McClair), відзначили, що таким композиціям притаманні штучні водойми, орієнтація фасадів основних будівель на воду, розкриття специфічних видів на водний ландшафт, інтеграція штучних островців із насадженнями у композицію [21]. Зі середини XVI ст. на Волині захисну функцію місцевості, де влаштовували резиденцію, виконували природні водойми. З часом призначення природних бар'єрів змінилось. Водойми стають одним із естетичних елементів палацово-паркових ансамблів, мають господарсько-ужиткове призначення [14].

Незважаючи на те, що були проведені дослідження водойм різних регіонів України, водойми заповідних штучно створених парків Українського Полісся другої половини XVIII – XX ст. ще не були об'єктом комплексного дослідження.

Матеріали та методи дослідження. Застосовано аналітичний, систематичний, маршрутний методи досліджень. Розподіл на види водойм (річки, озера, ставки, басейни) та водних пристроїв (водопади, каскади, джерела, фонтани) проводили за класифікацією [9]. На основі основних принципів зйомки земель садових композицій з водними елементами ландшафту Н. Лушнікової [21], автор запропонував та застосував уніфіковану шкалу земель парків, із садовими композиціями та особливістю розміщення водних елементів ландшафту. Водний елемент: річка (характер примикання – однолицевий; дволикий; острівний; комбінований (річка та озеро, річка та ставок, річка та фонтан); озеро; став (табл. 1). Розподіл водойм залежно від поверхневого стоку, що живить, у штучно створених заповідних парках Українського Полісся здійснювали відповідно до класифікації [1]. Для групування типів насаджень у пейзажах водойм застосовували три основні принципи: суцільні масиви насаджень уздовж берегів, куліси (групи), галявини (відкриті ділянки).

Результати дослідження та їх обговорення / Research results and their discussion

Ми дослідили 53 штучно створених об'єктів Українського Полісся (42 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дві ботанічні пам'ятки природи (БПП), два арборетуми, шість комплексних пам'яток природи, один зоопарк). У 34 заповідних парках виявлено водойми або водні пристрої, із яких 27 – створено у другій половині XVIII – на початку XX ст. (табл. 2).

Рис. 1. Річки ППСМ XVIII–XIX ст. Українського Полісся (світлина автора) / Rivers in 18-19-century park-monuments of landscape art (PMGPA) of the Ukrainian Polissya (photo by author): a) Тучинський, Рівненська обл. / Tuchynskyi, Rivne region; b) Стольненський, Чернігівська обл. / Stolnenskyi, Chernihiv region; c) Городницький, Житомирська обл. / Horodnitskyi, Zhytomyr region

Із 32 досліджених парків XVIII–XIX ст. Українського Полісся, 53 % із них створювались вздовж берегів річок (ППСМ Любешівський (р. Стохід), Городоцький (р. Устя), Олександрійський (лівий берег р. Горинь),

Тучинський (р. Горинь) (рис. 1, a), Парк імені Кутузова (на високому березі р. Ірша), Вільхівський (північна частина р. Случ, північно-східна частина парку р. Козарка), Дворищанський (на високому пагорбі правого

берега р. Ірша), Кмитівський (північно-західна частина має різкий схил і омивається р. Руда), Парк імені Ю. Гагаріна (р. Тетерів), Ушомирський (притока р. Уж), Лизогубівський (р. Снов), Кочубеївський (р. Ретик), Стольненський (р. Думниця, притока Десни) (див. рис. 1, b), Городницький (р. Случ) (див. рис. 1, c), а також мали, окрім річки, ще й свої внутрішні водойми (ППСПМ Івницький (на пологому лівому схилі р. Івянка), Коростишівський (р. Тетерів та паркові озера), Полонський (р. Хомора)). Із 21 штучно створеного об'єкта ХХ ст. тільки 28,6 % із них мають водойму або водні пристрої, один парк створений на р. Луга (ППСПМ Слов'янський, є два джерела) (див. табл. 2). Найбільша кількість парків (одинадцять) із водними пристроями зосереджена у Житомирській області, також всі досліджені парки у Рівненській (п'ять парків), Сумській (два парки), Хмельницькій (один парк) областях мають водойми. Тільки 57 % ППСПМ у Чернігівській та 60 % у Волинській областях мають водойми.

Табл. 2. Вода у ППСПМ другої половини XVIII–XX ст. Українського Полісся / Water in the PMGPA of the Ukrainian Polissya of the second half of the 18th–20th centuries

ППСПМ, КПП, ЗП	Водойма			Пристрої з використанням води			
	річка	озеро	ставок	водопад	каскади, система ставків	джерела	фонтани
Здоров'я			+				
Любешівський	+						
Садина Липинського			+				
Городоцький	+						
Зіренський			+				
Олександрійський	+						
Тучинський	+						
КПП Володимирецький парк			+				
Парк ім. Кутузова	+						
Вільхівський	+						+
Городницький	+						
Дворищанський	+						
Івницький	+				+		
Кмитівський	+						
Коростишівський	+	+					
Парк ім. Ю. Гагаріна	+						+
Ушомирський	+				+		
Парк імені Миклухо-Маклая					+		
Юліно			+				
Копилівський			+				+
Ваганицький			+				
Лизогубівський	+						
Міський сад			+				+
Стольненський	+						
Воздвиженський					+		
Кочубеївський	+						
Полонський	+				+		
Дубечненський			+				
Байрак			+				
Слов'янський	+++					+	
Високівський	+++		+				
Овруцький							+
КПП Рокитнівський дендропарк			+				
ЗП Менський			+				
34	19	1	11/2*		5	1	3/2*

Примітка: +* – не залишилось / not left; +++ – ППСПМ ХХ століття / PMGPA of the 20th century.

Вода є вирішальним фактором у плануванні парків. Річки, каскади ставків і фонтанів, ставки витягнутої форми є композиційними осями у 67 % парків Українського Полісся. Фонтани є центром внутрішньої композиції (ППСПМ Міський сад (рис. 2, a), Овруцький (див. рис. 2, b)), (невеликий басейн з фонтаном був у ППСПМ Копилівський та Вільхівський донині не збереглися). У ППСПМ Парк імені Ю. Гагаріна каскад фонтанів є композиційною віссю парку. Джерела можуть слугувати акцентами у парках (ППСПМ Слов'янський). Однолицевий принцип розташування садових композицій з водними елементами ландшафту (водойма примикала до однієї із сторін парку або резиденції) виявлено у 11 ППСПМ (Любешівський, Олександрійський, Тучинський, Парк імені Кутузова, Вільхівський, Дворищанський, Кмитівський, Лизогубівський, Стольненський, Кочубеївський, Слов'янський) (див. табл. 1).

Рис. 2. Фонтани ППСПМ XIX–XX ст. Українського Полісся (світлина автора) / Fountains in the 19–20-century PMGPA of the Ukrainian Polissya (photo by author): a) Міський сад, Чернігівська обл. / City garden, Chernihiv region; b) Овруцький, Житомирська обл. / Ovrutskyi, Zhytomyr region

Дволиций (насадження у парку зростають з двох сторін річки) – у ППСПМ Городницький, Парк імені Ю. Гагаріна. У ППСПМ Городоцький (розташований на острові, навколо якого смуга водного дзеркала завширшки 8 м) та Здоров'я (навколо палацу у вигляді квадрата у XVIII ст. влаштовано рів з водою, який з часом перетворено на ставок) (рис. 4, a), принцип розташування садових композицій – острівний (див. табл. 1). П'ять ППСПМ мають комбінований тип, де застосовано водойми – річка та водні пристрої, такі як став (Високівський), або каскад ставків (Івницький, Ушомирський, Полонський), каскад фонтанів (Парк імені Ю. Гагаріна) (див. табл. 1).

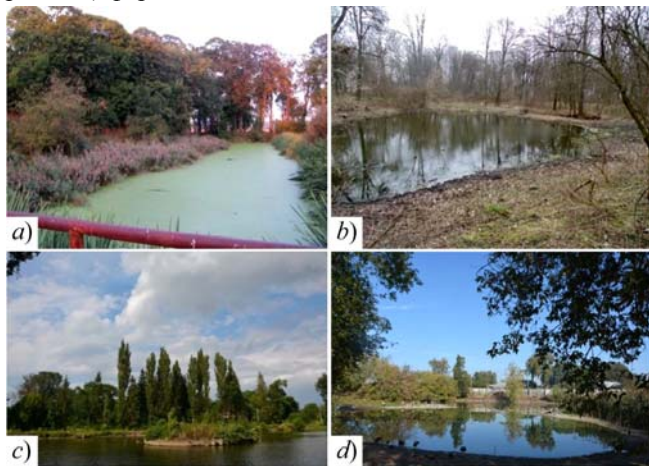
За способом розташування водойм у планувальній структурі старовинних садів виокремлено такі основні прийоми: розміщення водойми на головній композиційній осі, у безпосередній близькості до палацу, садиби (Городоцький, Олександрійський, Городницький, Коростишівський (будівлі у трьох парках не збереглися донині), Лизогубівський (будівля збереглась); розташування річки, ставка, системи або каскаду ставків на другорядній композиційній осі у глибині парку (Любешівський, Тучинський, Парк імені Кутузова, Вільхівський, Дворищанський (будівля збереглась), Івницький, Кмитівський (будівля збереглась), Парк імені Ю. Гагаріна, Ушомирський (рис. 3, b) (зберігся будинок прислуги), Кочубеївський (садиба збереглась), Полонський (див. рис. 3, a) (збереглась будівля, перебудована), Воздвиженський (див. рис. 3, c) (садиба збереглась частково), Стольненський), Парк імені Миклухо-Маклая (див. рис. 3, d). Нагадаємо, у парку-пам'ятці імені Миклухо-Маклая зростають 57 видів і форм деревних та чагарникових порід, зокрема деревних – 34 види, чагарникових

– 22 види, чагарникових ліан – 1. У видовому складі переважають місцеві, аборигенні деревно-чагарникові види. Нечисленною є група інтродукованих видів декоративних, а також плодових видів, введених у дендрофлору парку порівняно недавно.

Рис. 3. Каскади, системи ставків ППСМ XIX ст. Українського Полісся (фото автора) / Pond cascades and networks of the 19th-century PMGPA of the Ukrainian Polissya (photo by author): a) Полонський, Хмельницька обл. / Polonskyi, Khmelnytskyi region; b) Ушомирський, Житомирська обл. / Ushomyrskyi, Zhytomyr region; c) Воздвиженський, Сумська обл. / Vozdvizhenskyi, Sumy region; d) Парк імені Миклухо-Маклая, Житомирська обл. / Mykluho-Maclay Park, Zhytomyr region

Штучні ставки було влаштовано в 11 ППСМ (у двох ППСМ Копилівський та Садиба Липинського не збереглися донині), двох КПП Володимирецький парк, Рокитнівський дендропарк та ЗП Менський. Вони мають овальну (ППСМ Зірненський (див. рис. 4, b), Воздвиженський, ЗП Менський (див. рис. 4, d), КПП Рокитнівський дендропарк), прямокутну (ППСМ Дубечненський, Юліно, КПП Володимирецький парк), округлу (ППСМ Садиба Липинського), витягнуту (ППСМ Міський сад), трикутну (Високівський (див. рис. 4, c), Ваганицький) та п-подібну (ППСМ Здоров'я, див. рис. 4, a) форми.

Рис. 4. Штучно створені ставки ППСМ та ЗП XVIII–XX ст. Українського Полісся (світлина автора) / Man-made ponds in the 18-19th-century PMGPA and a ZP of the Ukrainian Polissya (photo by author): a) Здоров'я, Волинська обл. / Zdorov'ya, Volyn region; b) Зірненський, Рівненська обл. / Zirnenskyi, Rivne region; c) Високівський, Житомирська обл. / Vysokivskyi, Zhytomyr region; d) ЗП Менський, Чернігівська обл. / Menskyi zoo, Chernihiv region

Prykhodko (1976) виокремив чотири основні типи штучних островів у водних ландшафтах: морський ос-

трів (розташовують у центрі озера, ставка, надають йому вигляд черепахи); острів, який є ілюзією острова в океані (на островах перших двох типів рослинність відсутня, їхні береги всипають піском); подвійні острови розташовують поряд, більший на передньому плані ландшафту, з'єднують за допомогою містка або земляного насипу, за умови великого розміру, встановлюють альтанку (влаштовують скелясті береги та висаджують групи деревних рослин); острів, що влаштовують у глибині саду, з'єднують містком [18]. Ми виявили два типи островів у чотирьох ППСМ. У глибині парків ППСМ Зірненський є ексцентричний острів у штучно створеному ставку (на острові зростає *Carpinus betulus* L. (три екземпляри) та *Robinia pseudoacacia* L. (один екземпляр)), ППСМ Садиба Липинського на острові зростала *Salix alba* L., навколо якого було влаштовано водойму, що не збереглась донині, на відкритих водних просторах у центрі водойми ППСМ Високівський створено острів округлої форми, на якому нині – зарості куштів та самосів *Acer negundo* L. До острова було побудовано місток, натеper – відсутній (див. рис. 4, c). У ставу ППСМ Володимирецький парк – острів, на якому зростає група з *Betula pendula* Roth.

Залежно від поверхневого стоку, що живить, у штучно створених заповідних парках Українського Полісся є такі проточні водойми: річки становлять 55,9 %; ставки на річках – 20,6 % (ППСМ Івницький (система ставків зі шлюзами), Воздвиженський (чотири ставки), Ушомирський (система з дев'яти ставків), Парк імені Миклухо-Маклая (система із трьох ставків), Полонський (каскад ставків), став р. Мика, ППСМ Високівський, став р. Серни, ППСМ Байрак); як проточний струмок у ППСМ Слов'янський є р. Смоча (протікає під валами *Городища*) (табл. 3). Водойми із уповільненим стоком влаштовано також у ППСМ Слов'янський на низинному (евтрофному) болоті (заплава р. Луга між річками Риловиця і Смоча), де нині є лугопарк. Безточні водойми (ставки) виявлено у 32,4 % досліджених парків, 23,5 % з яких зосереджено у ППСМ XVIII–XIX ст. (див. табл. 3).

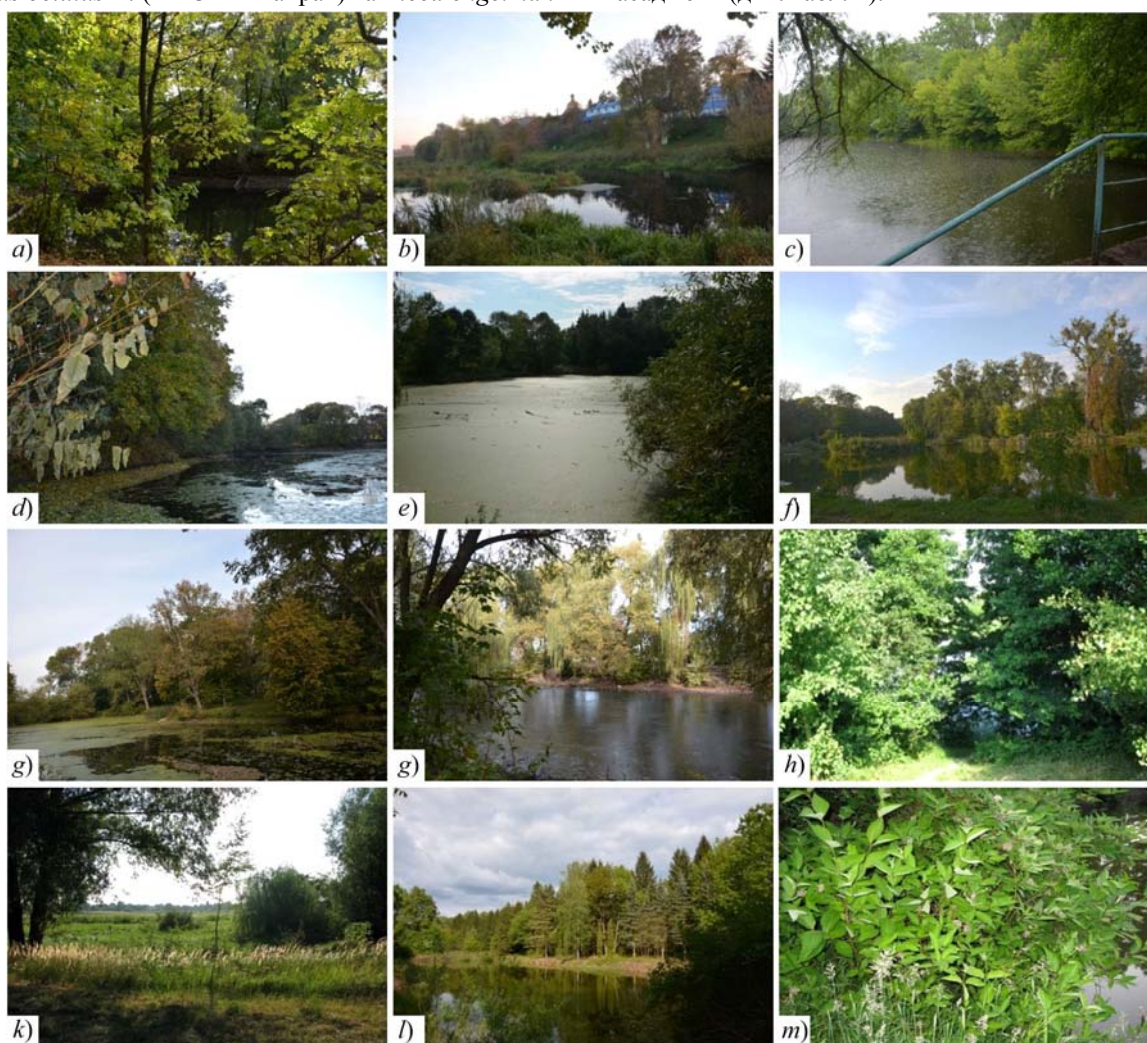
Табл. 3. Репрезентативність водойм залежно від поверхневого стоку, що їх живить, у штучно створених парках XVIII–XX ст. Українського Полісся / Representation of water bodies based on the surface runoff feeding them in the 18-20th-century man-made parks of the Ukrainian Polissya

Штучно створений об'єкт	Водойми залежно від поверхневого стоку, що їх живить						
	проточні			безточні		з уповільненим стоком	
	річки	ставки на річках	струмки	ставки у балках, ярах	ставки-копанки	озера	болота заплави ставки
ППСМ, КПП XVIII–XIX ст.	17	5			10*		1
ППСМ, КПП, ЗП XX ст.	2	2	1		3		1
Усього	19	7	1		13*		1

Примітка: * не залишилось ставків (ППСМ Копилівський, Садиба Липинського) / there are no ponds left (PMGPA Kopylivskyi, Lypinsky Manor).

У пейзажах водойм досліджених парків поширені три типи насаджень: суцільні масиви вздовж берегів; групи, які утворюють паркові куліси (розмежують

простір, створюють багатопланові перспективи) та галявини; відкриті простори. У 19 заповідних парках масиви створено із автохтонних видів дерев (*Populus nigra* L., *Populus alba* L., *Salix fragilis* L., *Salix alba* L., *Salix caprea* L., *Populus tremula* L., *Carpinus betulus* L., *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Ulmus laevis* Pall.) проте трапляються і інтродуковані (*Flueggea suffruticosa* (Pall.) Rehd. (рис. 5,м), *Acer saccharinum* L., *Salix babylonica* L.) (табл. 4). Вони зростають вздовж або по периметру водойм, обмежуючи або закриваючи ландшафт та особливості рельєфу (ППСПМ Парк імені Кутузова, Вільхівський (див. рис. 5,д), Городницький, Дворищанський, Кмитівський, Парк імені Миклухо-Маклая (див. рис. 5,с), Парк імені Ю. Гагаріна, Ваганицький, Івницький (див. рис. 5,ф)). Для доступу до пейзажів водойм створено "вікна" у ППСПМ Кочубеївський, Стольненський (див. рис. 5,а), Полонський (див. рис. 5,г), Ушомирський, Воздвиженський, Байрак (див. рис. 5,н), КПП Рокітнівський дендропарк (див. рис. 5,м) та алеї з *Carpinus betulus* L. (ППСПМ Байрак) та *Picea engelmannii* Parry ex Engelmann. (ППСПМ Дубечненський, див. рис. 5,л). Масиви насаджень мають як прямолінійні контури (ППСПМ Вільхівський, Ваганицький, Парк імені Миклухо-Маклая, Дубечненський та інші), так і рельєфні (ППСПМ Ушомирський, Кмитівський, Стольненський та ін.), що повторюють берегові лінії. Масиви насаджень вздовж берега у ППСПМ Вільхівський сприяють підвищенню рельєфу. Для створення послідовності та напрямку огляду, для збільшення глибини простору і розмірів водойм у 15 парках влаштовано куліси (групи), які поєднані із галявинами (ППСПМ Коростишівський, Івницький, Тучинський, Здоров'я) або відкритим просторами (луками) (ППСПМ Городоцький (див. рис. 5,б), Слов'янський (див. рис. 5,к)). У 32,5 % заповідних парках насадження представлені двома типами. У трьох ППСПМ Воздвиженський, Кочубеївський, Полонський представлено всі три типи насаджень (див. табл. 4), що становить 8,8 %. У 55,9 % штучно створених заповідних парках виявлено тільки один тип насаджень (див. табл. 4).

Рис. 5. Види насаджень біля водойм ППСПМ та КПП XVIII-XX ст. Українського Полісся (світлина автора) / Stand types in the vicinity of water features in the 18-20-century PMGPA and CMN of the Ukrainian Polissya (photo by author): а) Стольненський / Stolnenskyi; б) Городоцький / Horodotskyi; в) Парк імені Миклухо-Маклая / Mykluho-Maclay Park; д) Вільхівський / Vilkhivskyi; е) Івницький / Ivnytskyi; ф) Коростишівський / Korostyshivskyi; г) Полонський / Polonsky; н) Байрак / Bayrak; к) Слов'янський / Slovyanskyi; л) Дубечненський / Dubechnenskyi; м) КПП Рокітнівський дендропарк / Checkpoint Rokytnivsky Arboretum

Рослинність, що підсилювала особливість місцевості та рельєф води, була особливим чинником естетичності води та її інтеграції в композицію саду на Волині. Для цього вздовж берегів висаджували вологолюбні деревні рослини (верби, осики, тополі), а на підвищенні –

монументальні (дуби, липи, ясени, каштани, клени та ін.) [21]. У садово-паркових об'єктах кінця XVIII – початку XX ст. Київщини характерним було домінування автохтонних видів. Це пов'язано із історичними особливостями розвитку та природними умовами, створенням

садиб на основі природних масивів (переважно дібров) [13]. У репрезентативних частинах парку висаджували інтродуценти.

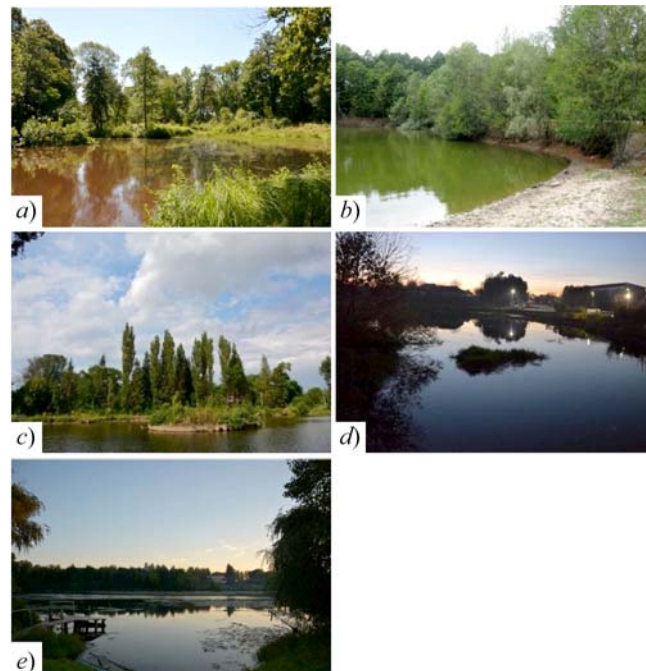
Табл. 4. Репрезентативність типів насаджень у пейзажах водойм штучно створених парків XVIII–XX ст. Українського Полісся / Representation of stand types in landscapes featuring water bodies created in the 18-20-century man made parks of the Ukrainian Polissya

Штучно створений об'єкт	Типи насаджень у пейзажах водойм		
	суцільні берегові масиви	куліси (групи)	галявини, відкриті ділянки
ППСПМ, КПП XVIII–XIX ст.			
Здоров'я		+	+
Любешівський	+		
Садиба Липинського*			+
Городоцький		+	+
Зірненський		+	+
Олександрійський**			
Тучинський		+	+
КПП Володимирецький парк			+
Парк імені Кутузова	+		
Вільхівський	+		
Городницький	+	+	
Дворищанський	+		+
Івницький		+	+
Кмитівський	+		
Коростишівський		+	+
Парк імені Ю. Гагаріна	+		
Ушомирський	+		+
Парк ім. Миклухо-Маклая	+		
Юліно		+	
Копилівський*			+
Ваганицький	+		
Лизогубівський	+	+	
Міський сад		+	
Стольненський	+		
Воздвиженський	+	+	+
Кочубеївський	+	+	+
Полонський	+	+	+
ППСПМ, КПП, ЗП XX ст.			
Дубечненський	+		
Байрак	+		
Слов'янський		+	+
Високівський		+	
Овруцький		+	
КПП Рокитнівський дендропарк	+		
ЗП Менський		+	
Всього	18	15	15

Примітка: * – водойми немає / there is no reservoir; ** – нині немає доступу до водойми / now there is no access to the reservoir.

Типовими були фруктові сади; у припалацовій частині – ставки або системи ставків. Застосовували регулярний та ландшафтний прийоми планування [12]. Для Українського Полісся у ППСПМ (Парк імені Кутузова, Тучинський, Городоцький, Городницький, Парк імені Ю. Гагаріна, Лизогубівський) XVIII–XX ст. Українського Полісся характерним є зростання на високих берегах річок монументальних видів деревних рослин: *Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Fraxinus excelsior* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., *Aesculus hippocastanum* L. Ближче до води, вздовж берегів, що не мають різкого перепаду висот – вологолюбних рослин: *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. (рис. 5, l), *Salix alba* L., *Salix*

caprea L. (див. рис. 5, b, e), *Salix babylonica* L. (див. рис. 5, g), *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Populus nigra* L. (див. рис. 5, f) (КПП Рокитнівський дендропарк, ППСПМ Слов'янський, Байрак, Полонський, Коростишівський, Стольненський, Кочубеївський). Застосовано ландшафтний прийом планування. Художня цінність паркового пейзажу підвищується завдяки відображенню насаджень у дзеркальній поверхні води вдень та увечері – завдяки освітленню, силуетам крон дерев, що відображаються у водній поверхні [9] (рис. 6).

Рис. 6. Парковий пейзаж ППСПМ XVIII–XIX ст. Українського Полісся (фото автора) / Park landscape of the 18-19-century PMGPA of the Ukrainian Polissya (photo by author): a) Ушомирський, Житомирська обл. / Ushomyrskyi, Zhytomyr region; b) Юліно, Житомирська обл. / Yulino, Zhytomyr region; c) Воздвиженський, Сумська обл. / Vozdvizhenskyi, Sumy region; d) Городоцький, Рівненська обл. / Horodotskyi, Rivne region; e) Кочубеївський, Сумська обл. / Kochubeivskyi, Sumy region

Обговорення результатів дослідження. Вода є основою сприйняття ландшафту, її універсальність як естетичного чинника та архітектурного засобу очевидна через різноманітність використання та сприйняття [10]. Завдяки естетичним властивостям (текучість, здатність утворювати абсолютно рівні поверхні, звуки, відображати предмети, змінювати колір, форму) є можливість влаштовувати різні водні пристрої [1] (наприклад, фонтани у ППСПМ Парк імені Ю. Гагаріна, Міський сад, Овруцький). Використання великої кількості доповнень (зарослі рослин) на берегах водойм (ставків) негативно впливає на сприйняття пейзажу [2]. Прикладом слугують такі ППСПМ Стольненський (див. рис. 5, a), Байрак (див. рис. 5, h), КПП Рокитнівський дендропарк (див. рис. 5, m), де щільні насадження дуже близько зростають біля води і немає можливості періодично наближатись до водойм і спостерігати за пейзажем водойм. Щоб досягти максимально ефективних емоцій від оформлення штучних водойм (ставків), необхідно робити облямування чітким і характерним для місцевості, а там, де переважає деревна рослинність, доцільно влаштовувати квітники у ландшафтному стилі у попередньо запланованих місцях [2]. Чітке облямування насадженнями із хвойних та листяних деревних рослин, можна спостері-

гати біля штучно створених водойм прямокутної форми (ППСПМ Дубечненський, див. рис. 5, *l*). У ставках симетричної форми (ППСПМ Зірненський, Дубечненський, Юліно, Воздвиженський) враховано відображення, за допомогою якого було прикрашено ландшафт (див. рис. 4, *b*; рис. 5, *l*; рис. 6, *b, c*). У такому сенсі водойма розглядається як картина, що постійно змінюється [2]. Залежно від поверхневого стоку води та пристроїв з використанням води, вода впливає на емоційний стан людини як збуджувально – річка у ППСПМ Городницький, фонтани у ППСПМ Міський сад, Парк імені Ю. Гагаріна, Овруцький), так і заспокоїливо – ставки у ППСПМ Зірненський, Дубечненський, Юліно, Воздвиженський. Водойми позитивно впливають на мікроклімат, сприяють розвитку рослинності, особливо на прилеглих територіях [9]. Прикладом є ППСПМ Рокитнівський, де завдяки створеним мікрокліматичним умовам та із врахуванням екологічних особливостей зростання рослин, у 1965 р. було висаджено біля водойми *Metasequoia glyptostroboides* Hu and W. C. Cheng., яка нині досягла 60-річного віку, наразі це єдиний ППСПМ на Українському Поліссі, де росте така рослина.

Отже, за результатами виконаної роботи можна сформулювати такі наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження – вперше для 33 заповідних штучно створених парків Українського Полісся проведено інвентаризацію водойм та водних пристроїв, зроблено розподіл водойм залежно від поверхневого стоку, що їх живить. Проведено комплексний аналіз щодо принципів садових композицій з водними елементами ландшафту у парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва (ППСПМ), комплексних пам'ятках природи (КПП), зоопарку (ЗП) другої половини XVIII – XX ст. Українського Полісся. Виявлено особливості композицій зелених насаджень у пейзажах водойм.

Практична значущість результатів дослідження – дослідження водойм і водних пристроїв у штучно створених охоронних парках Українського Полісся дасть змогу виокремити серед них найбільш естетично цінні, провести реконструкцію, або підтримувати їх у належному стані, як зразок культурної спадщини та автентичності території.

Висновки / Conclusions

На Українському Поліссі водойми були важливим елементом заповідних штучно створених парків XVIII–XIX ст. Із 31 досліджених ППСПМ та КПП XVIII–XIX ст. Українського Полісся, 53 % із них створювались вздовж берегів річок. Одинадцять ППСПМ із водними пристроями зосереджено у Житомирській області. Водні елементи витягнутої форми є композиційними осями у 67 % парків Українського Полісся. Центром внутрішньої композиції є фонтани, що виявлено у чотирьох ППСПМ (у ППСПМ Копилівський та Вільхівський донині не збереглись). У 11 ППСПМ представлено однолицевий принцип розташування садових композицій з водними елементами ландшафту. По два ППСПМ мають дволикий (Городницький, Парк імені Ю. Гагаріна) та острівний (ППСПМ Городецький, Здоров'я) принципи. П'ять ППСПМ представлені комбінованим принципом (річка та став (Високівський), річка та система (каскад) ставків (Івницький, Ушомирський, Полонсь-

кий), річка та каскад фонтанів (Парк імені Ю. Гагаріна). У водоймах чотирьох ППСПМ створено острови (у глибині насаджень та на передньому плані з містками). На Українському Поліссі у штучно створених заповідних парках виокремлено проточні, безточні водойми та водойми з уповільненим стоком, серед них 55,9 % проточні водойми (річки) та 32,3 % безточні водойми (штучні ставки). Насадження водойм представлені трьома типами: суцільними береговими масивами (52,9 %), кулісами або групами (44,1 %), галявинами або відкритими ділянками (44,1 %). У 32,5 % парків насадження представлені двома типами, у 8,8 % – трьома типами, у 55,9 % – тільки одним типом.

Території штучно створених заповідних парків Українського Полісся – це рекреаційні ландшафти з цінними водними ресурсами, ресурсами рельєфу, ґрунтів та рослин, що мають високий естетичний потенціал і потребують подальшої охорони та збереження.

References

- Bohovaia, I. O., & Fursova, L. M. (1988). Landscape art. Moscow: VO "Ahroproyzdat", 222.
- Dzhekyll, H., & Khiussei, K. (2010). The art of gardening. Moscow: ZAO "Fiton+", 456.
- Hrynyk, H. H. (2012). Modeling of the main taxing indicators of modal stands of European spruce in the Ukrainian Carpathians. Scientific Bulletin of UNFU, 22(13), 13–20. [In Ukrainian].
- Hrynyk, H. H., Zadorozhny, A. I., & Hrynyk, O. M. (2021). Stem bioproductivity of spruce stands of the Polonynsky Range of the Ukrainian Carpathians. Scientific Bulletin of UNFU, 31(6), 26–34. <https://doi.org/10.36930/40310603>
- Kazimirova, L. P. (2006). Park-monuments of landscape art of Khmelnytskyi region. Seria "Terra in-cognita: Khmelnychyna". Kamianets-Podilskyi, 228. [In Ukrainian].
- Kazmyrchuk, M., & Mekh, N. (2021). The Manor Estate Culture of Ukraine in Modern Humanitarian and Natural Science Researches. Ukrainian historical journal, 3, 157–169.
- Klimenko, Yu. A., & Kuznetsov, S. I. (1977). Recommendations for the study and restoration of plantings of monuments of history and culture. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Central Republican Botanical Garden. Kiev: Scientific thought Publishing House, 448 p.
- Kosarevsky, I. A. (1971). Composition of the city park. Kiev: View "Budivelnik", 152 p.
- Kosarevsky, Y. A. (1977). Composition of the city park. Kyiv: "Budivelnik", 140.
- Koskina, A., & Hasanagas, N. (2013). The water element as aesthetic factor in landscape design "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia RevCAD 14/2013. Retrieved from: https://revcad.uab.ro/upload/33_318_Paper4_RevCAD14_2013.pdf
- Majdecki, L. (2010). The history of gardens from antiquity to baroque. Vol. 1. Warsaw: Polish Scientific Publishers PWN, 488. [In Polish].
- Malaniuk, V. Ya. (2006). Development of classic-style estates and parks in Kyiv region at the end of 18th and in 19th centuries. Bulletin of Lviv Polytechnic National University, 568, Architecture. 272–277. [In Ukrainian].
- Malaniuk, V. Ya. (2007). Architectural and compositional regularities of manor and park formations in the Kyiv region at the end of 18th – beginning of 20th centuries. Abstract for the PhD in Architectural Sciences (18.00.01 – Architecture theory, restoration of architectural monuments). Kyiv, 26.
- Mykhailishyn, O. L. (1999). Ensembles of the Volyn region parks and palaces in the second half of the 18th–19th centuries (background, trends, patterns of architectural development): abstract for the PhD in architecture thesis: 18.00.01. Kyiv, 19.
- Nashchokina, M. V. (2007). Russian gardens. The second half of the 19th – the beginning of the 20th century. Moscow: ART-RODNYK, 216.

16. Nikolaevskaya, Z. A. (1963). Reservoirs in the landscape of the park. Moscow: State publishing house of literature on construction, architecture and building materials, 396 p.
17. Palerm Salazar, J. M. (2015). Landscape Architecture and Water. Agriculture and Agricultural Science Procedia, 4, 320–326. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2015.03.036>
18. Prykhodko, P. I. (1976). Landscape composition of a small garden. Kyiv: "Budivelnik", 84.
19. Ruban, L. (2017). Decorative features of the water phenomenon for modern architectural and landscape practice: statics and dynamics of liquid. Modern problems of architecture and urban planning, 49, 343–354.
20. Rubtsov, L. I. (1977). Trees and shrubs in landscape architecture: a handbook. Kiev: Scientific thought Publishing House, 426 p.
21. Rychkov, P., & Lushnikova, N. (2015). Natural materiality: water as an active element of the gardens by Denis McClair at Volhynia. *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych*, 11(2), 52–62. <https://doi.org/10.35784/teka.547>

A. A. Dzyba

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine

WATER ELEMENTS OF THE LANDSCAPE IN PROTECTED MAN-MADE PARKS OF THE UKRAINIAN POLISSYA

Water is a key landscape component in man-made parks of the Ukrainian Polissya created in the 18th – 20th centuries. Reservoirs and water equipment were found in 31 park-monuments of landscape art, two complex nature monuments, and a zoo. These represent 64.2 % of the total number of surveyed locations. We identified the following six principles of garden composition arrangements that contain water features as elements of the landscape: single-faced (eleven parks), double-faced (two parks), island (two parks), combined (any combination of the river and the lake, the river and the pond, or the river and the fountain) (five parks), natural reservoir (pond) (one park), man-made reservoirs (thirteen parks, with two parks where reservoirs were initially created but were not preserved). Among 27 protected historical parks, 62.3 % were created on the river banks. Fourteen surveyed areas (11 park-monuments of landscape art, 2 complex nature monuments and a zoo) contained man-made ponds of various shapes including oval, rectangular, circular, elongated, triangular, and u-shaped. Four man-made reservoirs in four protected parks contained islands. Two of the islands were of eccentric shape and located in the depth of the parks, whereas other two were in the open water with access by a bridge. Five protected parks were characterized by presence of the fountains (3 parks) or their remains (2 parks). Among the types of water bodies, the most prevalent with 76.5 % were those with moving water (rivers and ponds built on rivers) and less prevalent with 29.4 % were those with stagnant water (pit-ponds). Among the water landscapes to the surveyed parks, we identified next three main types: continuous stands along the banks of water bodies, tree strips or groups, and glades and other open areas. The stands occupying high river banks are represented by *Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Fraxinus excelsior* L., *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., and *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth. Pure or mixed-species strips and groups growing on the banks of water features are represented by *Salix alba* L., *Salix caprea* L., *Salix babylonica* L., *Populus nigra* L., and *Aesculus hippocastanum* L. Given that water features are key components in man-made parks of the Ukrainian Polissya created in the 18th – 20th centuries, they represent cultural heritage. To preserve and retain these valuable water landscapes for future generations it is important to continue protecting them and invest in their full and partial restoration.

Keywords: water features; water equipment; water landscape; stands; Parks-sights of horticultural art.